

NOWOŻYTNA FILOZOFIA LIBERALIZMU, KONSERWATYZMU I MARKSIZMU W ASPEKCIE POLITYKI MIĘDZYNARODOWEJ I ZJAWISKA WOJNY

Marcin Krupa

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Adres: Skrzynka 67, 32-410 Dobczyce, krupa100@poczta.fm

Streszczenie. Artykuł jest próbą wyodrębnienia poszczególnych elementów filozofii nowożytnej, które, po pierwsze, odegrały istotny wpływ w uformowaniu fundamentów stosunkowo nowej nauki, jaką są *stosunki międzynarodowe*, a po drugie, w istotny sposób wpłynęły na politykę zagraniczną państw w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Tekst składa się z czterech części, pierwsze trzy stanowią całościową syntezę istotnych elementów twórczości wybranych, najważniejszych myślicieli politycznych okresu od XVI do XIX wieku, których przemyślenia w istotny sposób uformowały teorię i praktykę dwudziestowiecznej polityki zagranicznej. Część czwarta stanowi syntetyczne podsumowanie najważniejszych tez poszczególnych myślicieli, które ma ukazać ewolucję wiedzy na ten temat. Ciekawym i wyróżniającym elementem pracy jest rozbudowany wstęp i zakończenie, których celem jest ukazanie twórczości filozoficzno-naukowej pierwszych myślicieli liberalizmu, konserwatyzmu i marksizmu w kontekście historii i filozofii politycznej, jak również w mniejszym stopniu filozofii nauki. Nieco odmienny charakter ma część trzecia, która odnosi się do rdzenia filozofii marksizmu. Pomijając filozofie boczne (choć być może właściwszym słowem jest słowo „uboczne” w negatywnym znaczeniu tego słowa) tego nurtu (np. leninizm, stalinizm), opisano w niej współczesną, wybraną neomarksistowską teorię struktury polityczno-ekonomicznej świata, celem zaprezentowania ciekawej, a zarazem naukowej modyfikacji teorii marksistowskiej, która, co ciekawsze, nie miała głębszego wyrazu międzynarodowego, ale istotnie wpłynęła na przebieg procesów międzynarodowych.

Słowa kluczowe: filozofia, historia, stosunki międzynarodowe, wojna

WSTĘP

W połowie 1914 roku wybuchła najokrutniejsza ze wszystkich wojen: w ciągu niespełna czterech lat na polach bitewnych w okopach i na morzach, głównie obszaru Europy, śmierć poniosło ponad 10 milionów żołnierzy, a dalszych kilkanaście milionów stało się kalekami, a do tego należy dodać setki tysięcy zabitych cywilów i dalsze miliony rannych. Okrutności, jakie przyniosła pierwsza wojna totalna skłoniły cały świat nauki do zastanowienia się nad jej przyczynami, celem zapobieżenia kolejnej bezprecedensowej katastrofie.

Tym samym pierwsza wojna totalna dała impuls do zorganizowanego procesu badawczego zjawiska wojny. Powstała nowa nauka: *stosunki międzynarodowe*, a wraz z nią *polemologia* (z grec. walka; słowo zamienne: *irenologia*, z grec. pokój). Celem nowych nauk jest zrozumienie czym jest wojna i ewentualnie, o ile to możliwe, opracowanie mechanizmów zaradczych, które eliminowałyby to destrukcyjne zjawisko.

Już w 1919 roku narodziła się pierwsza oficjalna szkoła badająca problematykę zjawiska wojny, określana w literaturze z tego zakresu terminem *liberalizm*, aczkolwiek można trafić na mocniej nacechowane nazewnictwo, a mianowicie *idealizm* czy też *utopizm*, które mają podkreślić platoński charakter opracowanych schematów. W ramach tego nurtu myślenia fundamentem głębszych rozważań było nieformalne założenie, że człowiek ze swojej natury jest raczej rozumny i dobry. Stwierdzano, że wojny są nieopłacalne, a toczą się z tego względu, że politycy błędnie dostrzegają w nich potencjalne korzyści. Wojna ostatecznie nie niesie ze sobą żadnych korzyści, a jedynie same koszty, a największym z nich jest zakłócenie relacji handlowych, które, zwłaszcza w zakresie importu, decydują o skali rozwoju gospodarczego. Uważano, że uświadomienie tego faktu mężom stanu będzie prowadzić do zmniejszenia liczby wojen¹. Aby zapobiec wojnie, należy zreformować przestarzałe, tradycyjne i prymitywne struktury polityczne, społeczne i gospodarcze poprzez wzrost nakładów na edukację i stworzenie warunków do kooperacji. Ponadto uważano, że najłatwiej dokonać tych przeobrażeń na poziomie międzynarodowym poprzez budowę wyspecjalizowanych globalnych instytucji, które powinny zapewnić stabilny i zrównoważony rozwój wymiany handlowej, współpracy naukowej i dyfuzji systemu demokratycznego². Implementacja założeń liberalnych do praktyki politycznej nie zapobiegła wybuchowi II wojny światowej. Dlaczego tak się stało? Przyczyn jest wiele, większość z nich jest wyjaśniana przez historyków, jednak w aspekcie filozoficznym najlepszej odpowiedzi na to pytanie udziela Hedley Bull, który stwierdził, że liberalizm tamtego okresu był dogmatyczny, ideologiczny, a tym samym również naiwny. Naiwność tej formy myśli liberalnej przejawiała się w tym, że nie starała się zrozumieć tego, jaki jest świat, lecz dążyła do zmiany świata zgodnie z własnymi wartościami politycznymi³. Tak więc myśl liberalna rozwijana *a priori* przez blisko pięć wieków, przekształcona ostatecznie do postaci *a posteriori*, zawiodła w zderzeniu z rzeczywistością.

¹ N. Angel, *The Great Illusion. A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, William Heinemann, London 1910, *passim*.

² R. Jackson, G. Sorensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, ss. 36–42. Joseph D. Nye jr., *Konflikty międzynarodowe*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, ss. 26–29.

³ H. Bull, *International Theory: the Case for a Classical Approach*, w: K. Knorr, J. Rosenau (red.), *Contending Approaches to international Politics*, Princeton University Press, Princeton 1969, ss. 20–38.

Jacy myśliciele i jakie idee ukształtowały liberalną myśl okresu dwudziestolecia międzywojennego – temu tematowi zostanie poświęcona pierwsza część niniejszego artykułu.

II wojna światowa spowodowała odsunięcie się świata nauki od idei myśli liberalnej, nowym atrakcyjnym podejściem stał się *realizm*, który krytykował liberalny tok myślenia już od lat trzydziestych XX wieku. Realizm ten można określić terminem *konserwatyzm*, ponieważ jego założenia były obecne jeszcze w czasach antycznych. Nurty myśli realistycznej obecne są na przykład w dziełach Tukidydesa, historyka greckiego, czy Sun Tsu, generała armii chińskiej⁴. Za datę symboliczną narodzenia się myśli realistycznej okresu dwudziestolecia międzywojennego można uznać rok 1939, w którym ukazało się słynne dzieło historyka brytyjskiego Edwarda Carra, głoszące dwudziestoletni kryzys (1919–1939), w ramach którego zostały wypunktowane założenia myśli liberalnej i w analizie historycznej podważone jako niepraktyczne⁵. W obszarze myśli realistycznej głosi się pesymistyczny stosunek do natury ludzkiej, stwierdzając, że w analizie relacji międzynarodowych najważniejszy jest partykularny interes państw. Państwa współdziałają ze sobą w anarchicznym systemie międzynarodowym i z tego względu sprzeczności interesów rozwiązują głównie za pomocą siły. Zmiana tej sytuacji jest mało prawdopodobna, ponieważ państwo jest najważniejszym bytem. Tym, co jest w stanie zapewnić państwu pokój i bezpieczeństwo jest siła oraz jej równowaga⁶.

Jacy myśliciele i jakie idee ukształtowały konserwatywną myśl okresu dwudziestolecia międzywojennego opisano w drugiej części artykułu.

Ostatnim analizowanym nurtem myślowym, któremu zostanie poświęcona trzecia część artykułu, jest *marksizm*. W swojej tradycyjnej strukturze niewiele wniósł do teorii polityki międzynarodowej, lecz po pewnych modyfikacjach, dokonanych zwłaszcza przez współczesnych badaczy, odgrywa istotną rolę w tej dziedzinie nauki.

Część czwarta stanowi syntetyczne podsumowanie najważniejszych tez poszczególnych myślicieli, które ma ukazać ewolucję wiedzy na ten temat.

Celem niniejszego artykułu nie jest zadawanie pytań badawczych i próba odnalezienia na nie odpowiedzi, lecz synteza wycinków wiedzy filozoficznej zawartej w dziełach największych filozofów okresu nowożytności, która uformowała jedną z najmłodszych nauk społecznych – stosunki międzynarodowe. Obecnie można odnaleźć niezliczoną liczbę książek i artykułów na temat wpływu filozofii na powstanie i rozwój nauk przyrodniczych, jednak niewiele pisze

⁴ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Czytelnik, Warszawa 1988, *passim*. Sun Tsu, *Sztuka wojny*, Helion, Gliwice 2004, *passim*.

⁵ E. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919–1939*, Perennial, New York 2001, *passim*. Co ważne, a rzadko w literaturze jest podkreślane, Carr również był krytyczny wobec realizmu, pisząc, że w praktyce polityki międzynarodowej należy unikać „sterylności” realizmu i „naiwności” idealizmu.

⁶ R. Jackson, G. Sorensen, *op. cit.*, ss. 42–46.

się na temat tego, jakie segmenty wiedzy i rozważań stworzyły podwaliny badań nad problematyką relacji międzypaństwowych i zjawiska wojny. Ponadto niniejszy artykuł ma uwidocznić wielowymiarowość filozofii i zachęcić potencjalnego czytelnika do głębszych studiów w tym zakresie.

MYŚLI LIBERALNA W ASPEKCIE POLITYKI MIĘDZYNARODOWEJ

Do najważniejszych myślicieli tworzących zręby liberalnej myśli międzynarodowej zaliczyć można: Hugo Grocjusza, Johna Locke'a, Jeana Jacques'a Rousseau, Monteskiusza, Immanuela Kanta, Jeremiego Benthama, Johna Stuarta Milla. Ich twórczość w istotny sposób uformowała fundamenty pierwszej spójnej teorii stosunków międzynarodowych, tym samym nadała kształty polityce zagranicznej okresu międzywojennego i w następstwie uformowała bieg późniejszych wydarzeń.

Chronologicznie pierwszym najważniejszym przedstawicielem tego nurtu jest holenderski prawnik Hugo Grocjusz, uważany za ojca prawa międzynarodowego. Twierdził, że relacje występują nie tylko pomiędzy jednostkami, lecz również między narodami. Stosunki pomiędzy narodami w naturalny sposób muszą opierać się na umowie, której struktura winna być prawnie regulowana. Wojny są zjawiskiem nieusuwalnym i można je kontrolować dzięki prawu naturalnemu wyprowadzonemu z rozumu. Prawo Boże nie może być stosowane na gruncie stosunków międzynarodowych, ponieważ zachowania państw w istotny sposób go wypaczają (wyodrębnienie prawa międzynarodowego z teologii). Według Grocjusza wojny są sprawiedliwe (np. obronne) i niesprawiedliwe (np. zaborcze). Zgodnie z tym tokiem myślenia, uformowanym pierwotnie przez m.in. św. Tomasza z Akwinu, stworzono współczesną teorię racjonalności interwencji humanitarnej⁷. Grocjusz był zwolennikiem dynamicznej walki o pokój i ograniczanie suwerenności państw na rzecz organizacji międzynarodowych⁸.

Kolejnym ważnym przedstawicielem tego nurtu jest angielski lekarz John Locke. Jego filozofia jest głębokim zaprzeczeniem filozofii Thomasa Hobbesa (twórcy realizmu, o którego tezach więcej w części drugiej artykułu). Istotną kwestią elementu międzynarodowego filozofii Locke'a jest zagadnienie „stanu natury”, które ujmuje zupełnie odmiennie niż Hobbes. W „stanie natury” ludzie nie prowadzą ze sobą nieustannej walki „każdego z każdym”, a wynika to stąd,

⁷ W całej historii powszechnej jedynie interwencje ONZ w Somalii pod przywództwem USA w 1993 roku uznać można za działania o charakterze humanitarnym, jednak, co przeczy teorii głoszącej skłonności do altruistycznych działań państw, zakończyła się zaraz po pierwszych niepowodzeniach. Obecnie racjonalność interwencji humanitarnych jest na poziomie filozoficzno-politycznym negowana.

⁸ Najważniejsze jego dzieła odnoszące się do stosunków międzynarodowych: *Wolność mórz z 1604, O prawie wojny i pokoju z 1625*. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, LexisNexis, Warszawa 2005, *passim*.

że każdy kieruje się rozumem, który wyznacza wartości korzystne dla ogółu. Ludzie powołują do życia państwo nie ze względu na anarchię, chaos i inne niebezpieczeństwa, lecz ze względu na korzyści, zwłaszcza w dziedzinie sprawiedliwości (pierwsza umowa społeczna tworząca społeczeństwo). Kolejne korzyści skłaniają ludzi do większej integracji i w ten sposób rodzi się państwo, którego celem jest realizacja bardziej złożonych interesów ludzi, np. ochrona własności, tworzenie prawa, relacje z innymi państwami (druga umowa społeczna). Można więc przypuszczać, że integracja w skali globalnej jest dla myśliciela całkiem realna, ponieważ służy interesowi zbiorowemu. W państwie Locke'a suwerenem jest naród, a przynajmniej ta jego część, która dysponuje jakąś własnością⁹.

Barwną postacią w historii filozofii jest nieposiadający akademickiego wykształcenia, francuski samouk Jean Jacques Rousseau, którego najważniejszą koncepcją filozoficzną, mającą istotny wpływ na tok myślenia okresu dwudziestolecia międzywojennego, była idea „szlachetnego dzikusa”. Rousseau twierdził, że w czasach przedpaństwowych człowiek był „dobry”, a tym, co uczyniło go „złym”, była cywilizacja¹⁰.

Francuski prawnik Monteskiusz, nazywany ojcem obecnego systemu demokracji zachodnich (trójpodział władzy), widział bardzo wiele pozytywnych cech w handlu. Dostrzegał również istnienie stałych i niezłomnych praw, a relacje społeczne ujmował jako „mechaniczną grę sił”¹¹.

Immanuel Kant, filozof narodowości niemieckiej, jest jednym z najbardziej płodnych myślicieli w historii. Jedno z jego dzieł szczególnie odnosi się do aspektu międzynarodowego i stanowi współczesny fundament liberalnego po-

⁹Patrz: *Dwa traktaty o rządzie z 1690 roku*. Z. Kuderowicz, *Filozofia nowożytnej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989, ss. 322–326.

¹⁰ Rousseau twierdzi, że ludzie powołali do życia państwo celem dalszego rozwoju, jednak cywilizacja niesie jednocześnie wiele zła i z tego względu konieczne stają się zmiany. Rousseau był zwolennikiem egalitaryzmu i demokracji bezpośredniej. Jego filozofii politycznej można zarzucić błąd terminologiczny w rozważaniach antropologicznych. Rousseau pisze, że człowiek w czasach przedpaństwowych był „dobry”, a instytucja państwa uczyniła go „złym”. Dobro definiowało w różny sposób wielu filozofów. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na jeden element: dobro pojmowane jest jako cecha stała i tym samym niezmienna (głównie w elemencie teologicznym filozofii), więc słowo „dobro” u Rousseau należałoby raczej zastąpić słowem „łagodność”, gdyż rozsądniejsze wydaje się uzasadnienie, że człowiek w „stanie natury” był łagodny, czyli nieskory do zbędnej agresji, a cywilizacja wywołała u niego frustrację i w następstwie wzrost agresywności, a tym samym skłonność do czynienia niesprawiedliwości, która jest wyrazem próby przetrwania. Wydaje się, że określenie natury ludzkiej jako „złej” jest bardziej poprawne, ponieważ jeżeli człowiek w swej istocie byłby „dobry”, nigdy nie czyniłby „zła”, a zło drzemie w człowieku i wyzwała się wówczas, kiedy potrzeby, interesy czy inne okoliczności nie sprzyjają człowiekowi. Najważniejsze dzieła Rousseau, które można odnieść do problematyki międzynarodowej, to: *Rozprawa o naukach i sztukach* z 1750 roku, *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności* (1755), *Umowa społeczna* (1762). J.J. Rousseau, *Umowa społeczna i inne pisma*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1966, *passim*.

¹¹ Monteskiusz, *O duchu praw*, DeAgostini, Warszawa 2002, *passim*. Oryginał jest z 1745 roku.

dejsia w stosunkach między państwami. Jest to dzieło *O wiecznym pokoju* z 1795 roku. W pracy tej Kant postrzegał pokój jako naturalne zjawisko, możliwe do urzeczywistnienia za sprawą dyfuzji ustroju republikańskiego, a w następnej kolejności federacjonizmu państw¹². Dotychczas przeprowadzono bardzo wiele badań naukowych opierających się na toku myślenia Kanta, w których wykazano, że demokracje nie walczą ze sobą (przynajmniej jak do tej pory). Ten tok myślenia stanowi fundament współczesnego liberalizmu republikańskiego¹³.

Przedostatnim znaczącym reprezentantem nurtu liberalnego jest angielski prawnik Jeremy Bentham, twórca lub kodyfikator (w literaturze są różne interpretacje) filozoficznego założenia, że ludzie racjonalnie i egoistycznie dążą wyłącznie do maksymalizacji przyjemności cielesnych, jednocześnie unikając bólu (utilitaryzm). Wniosek z tego w aspekcie polityki międzynarodowej jest taki, że wojna stanowi, ujmując rzecz nieco kolokwialnie, jakieś nieporozumienie, błąd, który ostatecznie można wyeliminować¹⁴. Za sprawą jego twórczości narodził się termin „prawo międzynarodowe”, który zastąpił „prawo narodów”. Ponadto opracował systematykę przestępstw przeciwko zewnętrznemu bezpieczeństwu państwa (np. takich jak: „immunitet”, „szpiegostwo”, „zdrada” itp.)

Ostatnim myślicielem wartym uwagi jest słynny ekonomista John Stuart Mill. W swoich pracach kontynuował rozwój myśli utilitarystycznej, której elementy można odnieść do problematyki stosunków międzynarodowych. Dla przykładu: filozofia utilitaryzmu różni się od filozofii kantowskiej w kwestii moralności. Utilitaryzm głosi moralność względną, w ramach której można poświęcić życie mniejszości dla ratowania większości. Natomiast kantyzm głosi moralność indywidualną, w ramach której jednostka nie ma moralnego prawa podejmować decyzji o przetrwaniu czy jakości życia jednej grupy ludzi kosztem życia innej grupy ludzi¹⁵.

¹² I. Kant, *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1993, *passim*.

¹³ Więcej o aspekcie badań nad pokojem wg koncepcji Immanuela Kanta: <<http://www.hawaii.edu/powerkills/MIRACLE.HTM>> (23.02.2012). Do najciekawszych należą badania Michaela Doyle'a, który teorię republikańskiego pokoju zastąpił teorią demokratycznego pokoju. Wykazał, że demokracje, jak do tej pory, nie prowadziły ze sobą otwartych wojen, co najprawdopodobniej wynika z trzech faktów: 1) złożonej procedury wypowiedzania wojny; 2) wspólnego systemu wartości; 3) powiązań ekonomicznych. M. Doyle, *Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs”, 1985, ss. 205–235.

¹⁴ Jeremy Bentham opracował nowoczesny system prawa karnego, w ramach którego to, co się liczyło, to skutek, a nie jego intencja. Z. Kuderowicz, *op. cit.*, ss. 418–420.

¹⁵ J.S. Mill, *Utilitaryzm. O wolności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, *passim*. Ważniejsze dzieła odnoszące się pośrednio do aspektów polityki międzynarodowej: *Wydatki wojenne* z 1824, *Zasady ekonomii politycznej* z 1848, *O wolności* z 1859, *Utilitaryzm* z 1863. Joseph S. Nye jr., *op. cit.*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, ss. 47–59.

MYŚL KONSERWATYWNA W ASPEKcie POLITYKI MIĘDZYNARODOWEJ

Myśl realistyczną określić można również jako konserwatywną dlatego, że swoje podstawy opiera na sposobie myślenia nie tylko filozofów, lecz również praktyków polityki. Podstawy filozofii realistycznej widoczne są w dziełach starożytnych myślicieli, najlepszy przykład stanowi wspomniana twórczość Tukidydesa i Sun Tsu¹⁶. Przykładowy zwrot, charakterystyczny dla siatki pojęciowej realizmu, odnaleźć można wielokrotnie w dziele Tukidydesa *Wojna peloponeska*, zwłaszcza w „dialogu malejskim”, gdzie czytamy: „(...) sprawiedliwość w stosunkach ludzkich jest tylko wtedy momentem rozstrzygającym, gdy po obu stronach równe siły mogą ją zabezpieczyć. (...) silniejsi osiągają swe cele, a słabsi ustępują”¹⁷. Istotne są zwłaszcza dwa zwroty: „równe siły”, „silni osiągają swoje cele, a słabsi ustępują”, które stanowią fundament myśli realistycznej.

Dla przypomnienia: realizm końca okresu II wojny światowej i początków okresu zimnej wojny głosił, że relacje międzynarodowe są konfliktowe, a konflikty rozwiązuje się za pomocą siły (wojny). Najważniejszym zagadnieniem jest bezpieczeństwo i przetrwanie, a postęp w tej materii jest mało prawdopodobny, ponieważ podstawową jednostką jest państwo, a przestrzeń pomiędzy nimi jest anarchiczna (co należy rozumieć w sensie „braku władcy”, a nie „chaosu”). W tej sytuacji czynnikiem będącym w stanie utrzymać pokój jest równowaga sił¹⁸. Oczywiście podstawę stanowi pesymistyczne podejście do natury ludzkiej. Fundamenty tego nurtu ukształtowali głównie dwaj myśliciele: Niccolo Machiavelli oraz Thomas Hobbes. Ich twórczość w istotny sposób uformowała tok myślenia w ramach całego paradygmatu teorii realizmu stosunków międzynarodowych. Niccolo Machiavelli, prawnik włoski, pisał, że polityk, jako przywódca narodu republikańskiego, dla dobra swoich obywateli winien być przebiegły jak lis i silny jak lew. W swoim działaniu powinien wystrzegać się postaw chrześcijańskich, ponieważ zachowaniem moralnym może zaszkodzić tak sobie, jak i swoim obywatelom. Według Machiavellego świat jest niebezpieczny i jeżeli państwo nie będzie silne, wówczas może zostać złupione przez państwo silniejsze¹⁹.

Thomas Hobbes, angielski filozof, stwierdzał, że aby uświadomić sobie istotę państwa, należy się cofnąć do czasów przedpaństwowych. Uważał, że w „stanie natury” ludzie prowadzili ze sobą nieustanną walkę – „każdy z każdym”. Ciągły lęk przed śmiercią skłonił ludzi do powołania do życia instytucji

¹⁶ Sun Tsu, *op. cit.*, *passim*. Tukidydes, *op. cit.*, *passim*.

¹⁷ *Ibidem*, s. 24.

¹⁸ R. Jackson, G. Sorensen, *op. cit.*, ss. 70–71.

¹⁹ N. Machiavelli, *Księżę. Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987, *passim*. Ważniejsze dzieła odnoszące się do aspektów polityki międzynarodowej: *Księżę z 1513 roku*, *Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Tytusa Liwiusza z 1517 roku*, *O sztuce wojennej z 1521 roku*.

państwa, której głównym celem było zapewnienie bezpieczeństwa. Ludzie w stanie „namiętności” zawarli umowę, w ramach której zrezygnowali ze swoich uprawnień „stanu natury” zagrażających ich życiu, a w następnej kolejności, dla utrwalenia systemu bezpieczeństwa, oddali władzę w ręce „suwerena”. Akt powołania do życia suwerennego państwa, na którego czele stoi suwerenna (monarchistyczna) i nietykalna władza²⁰, jest próbą ucieczki przed „stanem natury”, która z kolei wplątuje ludzi w drugi „stan natury”, tym razem anarchii relacji międzypaństwowych (dylemat bezpieczeństwa). Anarchiczność systemu międzynarodowego wynika z dwóch faktów. Po pierwsze, państwa ze względu na mniejszy poziom niebezpieczeństwa międzypaństwowego nie odczuwają lęku przed koniecznością powołania rządu światowego. Po drugie, w systemie międzynarodowym nie ma *Lewiatana*, czyli bytu stojącego nad państwami, który byłby w stanie narzucić odgórnie proces integracji. Anarchiczność systemu jest dla ludzi i państw korzystna, zapewnia im pewien rodzaj wolności. Państwa mogą swobodnie komunikować się między sobą, a jeżeli pojawi się brak korelacji interesów, problem można rozwiązać poprzez kompromis, a jeżeli on nie jest możliwy, wówczas sprzeczność interesów może rozwiązać wojna. Według Hobbesa jest ona naturalnym narzędziem prawa międzynarodowego, prawa, które jest ustanawiane i przestrzegane przez państwa jedynie do momentu, kiedy przynosi to korzyści²¹.

MYŚL MARKSISTOWSKA W ASPEKCIE POLITYKI MIĘDZYNARODOWEJ

Zaryzykować można stwierdzenie, że filozofię polityczną marksizmu cechuje oryginalna struktura i barwna historia pełna sarkazmu. Fenomen marksizmu przejawia się między innymi w tym, że rdzeń tej filozofii nie ma charakteru *stricto* międzynarodowego, a w wymiarze praktycznym istotnie wpłynęła na przebieg procesów historycznych. Ironią jest również to, że elementy tej filozofii zostały zniekształcone i wdrożone do praktyki, co wypaczyło rzeczywisty obraz wniosków płynących z bardzo produktywnej analizy twórców myśli marksistowskiej i w następstwie stworzyło błędny stereotyp tej antysystemowej filozofii. Z tego też względu, jak również z uwagi na złożoność, filozofii marksizmu należy poświęcić nieco więcej miejsca. Synteza marksizmu zostanie podzielona na dwie części: pierwsza będzie się odnosić do rdzenia; natomiast druga skoncentruje się na modyfikacjach, rozbudowujących marksizm o element międzynarodowy.

Podstawy idei marksistowskich zostały opracowane w połowie XIX wieku przez bardzo starannie wykształconego niemieckiego filozofa, prawnika i ekono-

²⁰ Nietykalna z tego względu, że nie jest stroną umowy.

²¹ C. Schmitt, *Lewiatan w teorii państwa Thomasa Hobbesa*, Prószyński, Warszawa 2008, *passim*.

mistę – Karola Marksa, i w mniejszym stopniu przez jego przyjaciela, samouka – Fryderyka Engelsa. Oryginalność marksizmu oparta została na kilku aspektach. Po pierwsze, ontologiczny i epistemologiczny radykalny materializm i realizm głoszą, że to, co istnieje, to tylko materia, a duch jest wytworem materii i jej podrzędną częścią. Świat, jaki postrzegamy, jest światem rzeczywistym, a więc postrzegamy go takim, jakim jest²². Po drugie, skoro wszystko jest materialistyczne, to materializm nie ma wyłącznie cechy mechanistycznej, lecz może być również niemechanistyczny²³. Po trzecie, materializm został określony niestandardowo jako *dialektyczny*²⁴. Pojęcie *dialektyka* zostało przekształcone – z własności myśli na cechę materialną przyrody, z niezależnego od doświadczenia – na ujmujące doświadczenie, z idealistycznego – na materialistyczne²⁵. Wkomponowanie dialektyki do filozofii marksistowskiej miało jeden cel, było nim podkreślenie, że proces materialistyczny jest w nieustannym ruchu, co odpowiadało istocie pojęcia dialektyka²⁶. Marksizm położył duży nacisk na praktyczność swoich założeń. Zasady materializmu dialektycznego dotyczące przyrody rozciągnięto na człowieka i jego historię. Marks twierdził, że nie tylko przyroda, lecz również ludzie podlegają prawom koniecznym. Wszyscy są istotami społecznymi, żyją w społeczeństwie, a ideologia ma swoje podstawy w materializmie historycznym, który kształtowany jest przez system produkcji, dlatego, że polityka, nauka, religia i tym podobne dziedziny zależne są od człowieka, który w pierwszej kolejności musi „jeść, pić, mieć mieszkanie i odzież”. Marks stwierdzał, że cały system prawny, polityczny i kulturowy jest uformowany przez system produkcji, a ludzie muszą się mu podporządkować, ponieważ najważniejszy jest materializm, który gwarantuje przetrwanie. Tym samym najważniejszym aspektem życia jest gospodarka. Składa się ona z „sił wytwórczych” (ludzie i ich narzędzia pracy) oraz „stosunków produkcji” (pracodawca *versus* pracobiorca). W historii ludzkości produkcja ulega ciągłemu rozwojowi, co jest widoczne w ewolucji gospodarki – od typu gminnego, niewolniczego, feudalnego, po kapitalizm; po nim następną formą gospodarowania ma być socjalizm. Produkcja podlegająca ciągłemu przeobrażaniu wywiera głęboki wpływ na to, jak ludzie myślą, odczuwają i postrzegają świat. Tak więc przeobrażenia

²² Instytut Filozofii Akademii Nauk ZSRR, *Podstawy filozofii marksistowskiej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, ss. 149–249.

²³ *Ibidem*, ss. 250–292.

²⁴ W tradycji filozofii greckiej, jak również w systemie filozofii Georga Hegla, z którego wyewoluował marksizm; *dialektykę* rozumiano jako metodę umysłową, polegającą na racjonalnym myśleniu pozbawionym doświadczeń praktycznych. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, tom III, PWN, Warszawa 1959, s. 63.

²⁵ *Ibidem*, s. 60. Cała filozofia podzieliła się na dwa nurty: *idealistyczny*, który głosił, że duch był przed naturą, oraz *materialistyczny*, który głosił, że najpierw była przyroda. Te oba nurty myślowe rywalizowały ze sobą. W zależności od wybitności uczonego, reprezentującego dany nurt, raz jeden, a raz drugi uzyskiwał przewagę. Za czasów Karola Marksa dominujące było stronictwo idealistyczne. Instytut Filozofii Akademii Nauk ZSRR, *op. cit.*, ss. 51–113.

²⁶ *Ibidem*, ss. 293–327, 390–450.

w systemach produkcji, które są trzonem historii człowieka, wymuszają tworzenie nadbudowy ideologicznej, która jest stronnicza i chroni dany ustrój gospodarczy, a tym samym prawa osób, które na takim kształcie stosunków produkcji korzystają. Istotną kwestią marksizmu jest zagadnienie „kryzysów ekonomicznych”. Mają one miejsce wówczas, kiedy następuje zmiana w sposobie produkcji. Jeżeli za tą zmianą nie nadążają „stosunki produkcji”, system produkcji zaczyna szwankować, co może być przyczyną przewrotów społecznych. Marks w swoich pracach koncentrował się głównie na kwestii „przewrotu”. Ostatecznie uznał, że kapitalizm można obalić jedynie siłą, ponieważ właściciele sił wytwórczych dobrowolnie nie zrezygnują z własnych przywilejów, opartych na niesprawiedliwym systemie podziału pracy. Analizę podstawowej twórczości Marksa można zamknąć następującym ogólnikowym stwierdzeniem: „społeczna produkcja wymaga, aby środki produkcji również były społeczne” (nie należy mylić z komunistycznym stwierdzeniem o konieczności upaństwowienia całej gospodarki)²⁷.

W kwestii stosunków międzynarodowych w klasycznym marksizmie stwierdza się, że będą jednolicie realizowały się dwa przeciwstawne procesy powiązane ze sobą, a mianowicie: globalizacja i defragmentaryzacja. W coraz większym stopniu zaczną zarysowywać się podziały na linii „narodowa burżuazja” i „kosmopolityczny proletariatus”.

Marks twierdził, że czynnikiem zmiany jest podważanie przez aktualnie istniejący system podstaw swojego istnienia, co prowadzi do przekształceń. Tak też kapitalizm przyczynia się do globalizacji i w następstwie do zacierania różnic między grupami proletariackimi świata. W trakcie ciągłego procesu przemian, które następowały jednocześnie drogą ewolucji i rewolucji, ludzka natura ulega przekształceniom, a rewolucja będzie wynikiem zmian technologicznych, za którymi nie nadążą zmiany stosunków pracy. Źródeł wojny należy więc szukać w napiętych relacjach klasowych i ciągłym ekspansjonizmie kapitalizmu. Według Marksa historia powszechna narodziła się wówczas, kiedy procesy produkcji i wymiany przybrały charakter globalny, a literatura stała się bardziej kosmopolityczna. Marks, podobnie jak Kant, stwierdza, że próby realizacji wol-

²⁷ *Ibidem*, ss. 451–832. Rdzeniem filozofii Karola Marksa jest stwierdzenie, że aktualny system kapitalistyczny opiera się na podziale klasowym, w którym fundamentalnym elementem jest proces „wyzysku”. Cała struktura doktrynalna, wraz z aspektami moralnymi i religijnymi, służy trwałemu utrzymaniu tego stanu rzeczy. Tezy Marksa można podzielić na bardziej i mniej radykalne. Mniej radykalne, dostrzegają w kapitalizmie pozytywne cechy, które stanowią źródło postępu i zmiany (niszczy podstawy feudalizmu, daje pracownikom większą swobodę, ulega przekształceniom). Bardziej radykalne głoszą konieczność przeprowadzenia siłowych zmian. Stwierdzenie: „społeczna produkcja wymaga, aby środki produkcji również były społeczne” jest równoznaczne ze stwierdzeniem, że „prywatna produkcja wymaga, aby w dalszym ciągu była prywatna”. Tym samym Marks był zwolennikiem jedynie częściowego upaństwowienia najważniejszych sektorów gospodarki o znaczeniu strategicznym, nie był do końca przeciwnikiem własności prywatnej, co często się mu zarzuca; w tym kontekście należy odróżnić marksizm od klasycznego leninowskiego czy stalinowskiego komunizmu.

ności wewnątrzpaństwowej mogą być zniweczone przez czynniki pozapaństwowe, a wolność, w aspekcie globalnym, można osiągnąć jedynie poprzez powszechną solidarność i współpracę. W filozofii marksistowskiej marginalizowana jest rola państwa. Centralnym pojęciem jest system kapitalistyczny, którego logiką jest nieustanna ekspansja światowa, znoszenie barier i tym samym podbój świata dla swojego rynku.

Według Marksa wojny wynikają z: 1) ekspansji i kolonializmu kapitalizmu, 2) jego regionalizmu²⁸, 3) wyzysku, na którym się opiera, 4) nierównościach, jakie tworzy, 5) i ostatecznie rewolucji, jaką ze sobą niesie. Obecnie marksizm klasyczny w kwestii stosunków międzynarodowych krytykuje się za pomijanie istoty geopolityki, kultury, nacjonalizmu, zjawiska wojny czy kwestii rasowych. Wady te eliminowały poszczególne nowo powstałe odłamy tej myśli. Ciekawej modyfikacji marksizmu na poziomie kultury dokonała szkoła austriacka. Elementy marksizmu, które stanowiły podstawę do stworzenia silnych współczesnych teorii neomarksistowskich polityki międzynarodowej, zawierały się w zagadnieniach globalizacji kapitalistycznej i fragmentacji międzynarodowej, czyli wyraźnie obserwowanych zjawisk współczesnych²⁹.

Do grupy nurtów marksistowskich, które istotnie rozbudowywały swoje koncepcje o aspekty międzynarodowe, zaliczyć można zwłaszcza *leninizm* oraz bardziej radykalne jego wersje – *stalinizm* i *maoizm*. Te doktryny polityczne, jako istotnie odbiegające od istoty marksizmu w kierunku nurtów antydemokratycznych i skrajnie antywłasnościowych, zostaną pominięte. Pomijam te doktryny również ze względu na ich skłonności do półprawd, z których powodu do dzisiaj w wielu kręgach akademickich istota marksizmu jest błędnie rozumiana i niesprawiedliwie kojarzona z systemem politycznym i gospodarczym ZSRR.

Na zakończenie tej części podkreślić należy dwa fakty. Po pierwsze, lista projektów naukowych mających korzenie w marksizmie, czy też czerpiących z niego, jest bardzo długa, więc prezentacja wszystkich w tym miejscu jest niemożliwa. Po drugie, najbardziej produktywną teorią neomarksistowską (być może to ocena subiektywna) odnoszącą się do aspektu międzynarodowego jest *teoria systemów-światów*³⁰ autorstwa głównie Immanuela Wallersteina (socjologa). W teorii tej podstawową jednostką analizy nie jest państwo, lecz system,

²⁸ Według Marksa państwo jest tworem regionalnych struktur kapitalistycznych; kapitałści poprzez instytucje państwa rywalizują ze sobą, wykorzystując w tym celu wojny, a proletariatus w tych wojnach jest tylko narzędziem. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na fakt, że wybuch I wojny światowej został przewidziany przez Engelsa.

²⁹ A. Linklater, *Marksizm*, w: S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, Ch. Reus-Smit, J. True, *Teorie stosunków międzynarodowych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, ss. 171–181.

³⁰ Teoria wpisuje się do zespołu tzw. „teorii zależności”, które wykorzystują twórczość marksistowską do analizy globalnych dysproporcji rozwojowych. Wallerstein swoje analizy dokonywał w duchu szkoły *Annales* (nazwa wywodzi się od czasopisma francuskiego). Analizy te polegają na zastosowaniu w historii metodologii nauk społecznych (nacisk na sprawy socjologiczne a nie polityczne) oraz swobodnym korzystaniu z osiągnięć innych nauk, zwłaszcza geografii i ekonomii.

który swym zasięgiem przekracza granice państwowe. Wyróżnia się dwa typy systemów: *minisystemy*, które cechują społeczności samowystarczalne, oraz *systemy-światy*, które są *imperiami-światami* (np. Imperium Rzymskie), bądź *gospodarkami-światami* (np. feudalizm XV wieku, czyli wiele grup politycznych powiązanych ze sobą wspólnym systemem ekonomicznym). Obecnie istniejącą *gospodarką-światem* jest kapitalizm. Kapitalizm, według Wallersteina, cechuje się „nieograniczoną akumulacją kapitału” oraz podziałem procesów produkcji, z którym związany jest podział świata na państwa centra (gospodarki państw najbardziej rozwiniętych, *pierwszy świat*), półperyferie (państwa postkomunistyczne, *drugi świat*) i peryferie (państwa najsłabiej rozwinięte, np. Afryka, *trzeci świat*). Ponadto cechą charakterystyczną jest sztuczny podział pomiędzy centrami a peryferiami, celem utrzymania nierówności rozwojowych, korzystnych dla zamożnych grup państw centr (czyli tzw. hegemonów, jak np. USA). Ostatnią cechą charakterystyczną kapitalizmu jest występowanie trendów cyklicznych³¹ oraz trendów długookresowych. Trendy cykliczne odnoszą się do obserwowalnych faz gospodarczych i odgrywają mniejszą rolę w teorii Wallersteina, ukazując trendy zmienności, które są transponowane do procesów historycznych. Trendy długookresowe, inaczej „sekularne”, ukazują, że system gospodarczy w coraz większym stopniu odchodzi od równowagi, powoli wstępując w stan „bifurkacji” (kryzysu), w ramach którego ludzie stają w obliczu wyboru alternatywnych systemów, stanowiących odpowiedź na niedomagania aktualnego systemu. Wynik tych wyborów jest jednak nieprzewidywalny. Przyszły system może być tak lepszy, jak i gorszy od poprzedniego. Średni czas istnienia systemu to około 500 lat. Ponadto Wallerstein stwierdził, że przedwczesne próby przejścia z jednego systemu do drugiego skazane są na niepowodzenie, co wyraźnie widoczne było w przypadku praktycznego wymiaru marksizmu. Próba siłowa, obserwowana na przykładzie ZSRR, doprowadziła do tego, że państwa socjalistyczne stały się peryferiami i półperyferiami. Wallerstein prognozuje, że ostateczny kryzys kapitalizmu rozpoczął się w latach siedemdziesiątych XX wieku i potrwa (co nie będzie wyraźnie widoczne w ekonomii klasycznej) nie więcej niż 50 lat, po tym czasie kapitalizm stopniowo będzie przechodził do lamusa³².

³¹ W aspekcie trendów cyklicznych Wallerstein posłużył się badaniami Nikołaja Kondratiewa, z którymi zapewne zapoznał się w pracach jednego z najbardziej znanych ekonomistów, Josepha Schumpetera. Z badań Kondratiewa wynika, że występują bardzo długie cykle wzrostu i mniej więcej tak samo długie cykle spadku, trwające około kilkudziesięciu lat. Obecnie założenia Kondratiewa podlegają ostrej krytyce. Więcej na ten temat: M.N. Rothbarda, *The Kondratieff Cycle: Real or Fabricated?*, LewRockwell.com, 1984, <http://www.lewrockwell.com/rothbard/rothbard44.html> (28.03.2012).

³² Ważniejsze dzieła Immanuela Wallersteina dostępne w języku polskim: *Koniec świata jaki znamy*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004, *Analiza systemów-światów*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007, *Europejski uniwersalizm. Retoryka władzy*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007, *Utopista. Alternatywy historyczne dla XXI wieku*, Oficyna Trójka, Poznań 2008, *Nowoczesny system-świat. Współczesne teorie socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006, *Wyzwania wobec nauk społecznych u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Universitas, Kraków 1999.

W tym miejscu rodzi się ciekawe praktyczne pytanie, czy obecny kryzys finansowy, jeden z największych w historii kapitalizmu, nie jest wstępem do zmierzchu systemu kapitalistycznego? Według Wallersteina koniec powinien nastąpić mniej więcej w tym dziesięcioleciu. Niesprawdzenie się tej prognozy nie będzie wcale świadczyć o niedoskonałości teorii Wallersteina, lecz o błędach drugiej kategorii, a mianowicie obliczeniowo-predykcyjnych.

SYNTEZA

W holistycznej syntezie elementów twórczości filozoficznej wybranych myślicieli na podkreślenie zasługują następujące kwestie.

Warta uwagi jest postać Grocjusza, którego zakwalifikowano do grupy myślicieli liberalnych. W literaturze zazwyczaj postać tę zalicza się do myślicieli reprezentujących racjonalizm. Racjonalizm oficjalnie jest formą myśli lokującą się pomiędzy realizmem a liberalizmem. Grocjusz został zakwalifikowany do grupy myślicieli liberalnych z jednego oczywistego względu: jest istotnym twórcą prawa międzynarodowego i promotorem wzrostu jego roli w polityce międzynarodowej, na co również główny nacisk kładzie myśl liberalna. Różnica pomiędzy realizmem a racjonalizmem polega na tym, że racjonalizm rozbudowuje struktury myślowe realizmu o kwestie pojęć idealistycznych, takich jak np. koncepcja społeczności międzynarodowej. Konstruowanie przez racjonalizm takich form schematów myślowych ma jeden cel, jest nim podkreślenie faktu, że społeczności ludzkie nie tylko są ukształtowane w bezemocjonalne, egoistyczne i wyrafinowane formy logicznie, kalkulujące własne materialne korzyści, lecz również budowane są przez czynniki o charakterze duchowym, opartym na ideałach dobra wspólnego. Według racjonalistów z realistyczną koncepcją systemu międzynarodowego mieliśmy do czynienia w okresie zimnej wojny, kiedy oba dominujące mocarstwa konkurowały ze sobą, jednak po jego zakończeniu mamy już do czynienia ze *społecznością międzynarodową*, która wyznacza sobie cele polegające na wzajemnym współdziałaniu w utrzymaniu pokojowego współistnienia państw³³.

Ciekawą klasyfikację filozofii politycznej na płaszczyźnie międzynarodowej przedstawił Martin Wight. Stwierdził, że wywodzi się ona z trzech tradycji. Pierwszą jest tradycja *realizmu*, która głosi, że „państwa są ośrodkami siły” i realizują własny interes (podejście instrumentalne). Za najważniejszego przedstawiciela tej tradycji uznaje Machiavellego. Drugą jest tradycja *racjonalizmu*, która głosi, że państwa są suwerennymi organizacjami prawnymi, działającymi w zgodzie z zasadami prawa międzynarodowego. Za największego reprezentanta tej tradycji uznaje Grocjusza. Trzecią tradycją jest *rewolucjonizm*, który

³³ H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order In World Politics*, Macmillan, London 1995, ss. 9–13.

umniejsza rolę państw, koncentrując się bardziej na jednostkach. Według Wighta najważniejszym jej przedstawicielem jest Kant, który jest twórcą pojęcia kosmopolityzm.³⁴ Odnosząc się do klasyfikacji Wighta, warto przedstawić w paru słowach główną linię ewolucji liberalnego sposobu myślenia o problemach natury międzynarodowej. Powszechnie w literaturze uznaje się Locke'a za twórcę myśli liberalnej, głównie za sprawą idei „państwa konstytucyjnego”, które zabezpiecza prawa jednostki do życia, wolności i własności. Locke uważał, że państwa konstytucyjne szanują się nawzajem i postępują względem siebie w zgodzie z normami. Argumentację tę rozwinął Bentham, który ponadto przyczynił się do rozwoju twórczości Grocjusza odnoszącej się do problematyki prawa międzynarodowego. Uważał on, że w interesie państw konstytucyjnych leży prowadzenie polityki zagranicznej w zgodzie z prawem międzynarodowym. Myśl tę rozwinął w dalszej kolejności Kant, który w swoich rozważaniach poszedł jeszcze dalej, stwierdzając, że państwa konstytucyjne, określone przez niego mianem „republika”, są w stanie ustanowić „wieczny pokój”. To, co łączyło wymienionych myślicieli, to wiara w istnienie procesu ciągłej modernizacji, który gwarantuje światu ciągły postęp ku lepszemu³⁵. W tym aspekcie najciekawsza jest filozofia Kanta, w której odnaleźć można podstawy dla dalszego rozwoju filozofii liberalnej, jak i również marksistowskiej. Tym samym wszystkie nurty myślowe zawierają pewne wspólne elementy, które w przyszłości mogą być podstawą unifikacji intelektualnej na wyższym poziomie, stanowiącej istotny krok w procesie dalszego postępu ludzkiej świadomości.

Na uwagę zasługuje jeszcze jedno bardzo ważne pojęcie, obecnie stanowiące rdzeń wszystkich analiz polityki międzynarodowej, chodzi o zagadnienie przestrzeni anarchicznej, która jak ciemna siła w kosmosie wypełnia przestrzeń pomiędzy państwami i determinuje ich zachowanie. Do zdefiniowania tego pojęcia przyczynili się zwłaszcza trzech myśliciele, którzy, co ciekawsze, odmiennie je interpretowali. Hobbes jako pierwszy poruszył problematykę anarchii w relacjach międzynarodowych. Stwierdził, że to, co cechuje podmioty anarchii to „wrogość”, tym samym najważniejsze jest zapewnienie bezpieczeństwa. Kolejnym myślicielem, który zwrócił uwagę na ten fakt, był John Lock. Twierdził on, w przeciwieństwie do Hobbesa, że anarchię cechuje „rywalizacja” i tym samym może ona mieć pozytywne cechy, ponieważ rywalizacja przyczynia się do rozwoju poprzez oddziaływanie na aktywność jednostek. Trzecim myślicielem rozważającym to zagadnienie był Kant. Uważał on, że cechą anarchii międzynarodowej jest „przyjaźń”. Podejście to jest bardzo mocno nacechowane ideali-

³⁴ M. Wight, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, Leicester 1991, *passim*.

³⁵ R. Jackson, G. Sorensen, *op. cit.*, ss. 113–114.

zmem, a być może nawet utopizmem, w którego duchu Kant głęboko wierzył, w możliwość stworzenia rządu światowego całej planety³⁶.

ZAKOŃCZENIE

W historii teorii stosunków międzynarodowych pierwsza debata, o czym wspomina się więcej we wstępie artykułu, stanowiła początek rozwoju tej dyscypliny naukowej. W debacie tej zderzyły się ze sobą dwa stronnictwa ideologiczno-naukowe: *realizm klasyczny versus liberalizm idealistyczny*. Z konfrontacji, głównie dzięki możliwości weryfikacji praktycznej i sprawnej krytyce, zwycięsko wyszedł realizm, którego idee na długie lata zdominowały tok myślenia o funkcjonowaniu stosunków międzynarodowych. Jednak z początkiem lat pięćdziesiątych XX wieku rozpoczęła się druga debata. Do sporu włączył się *behawioryzm*, który stanowi zmodyfikowane odbicie idei *pozytywistycznych* w filozofii nauk. *Behawioryzm*, najprościej stwierdzając, głosi potrzebę stosowania na gruncie stosunków międzynarodowych nienormatywnej metodologii badawczej, analogicznej do stosowanej na gruncie biologii, którą rządzi doktryna *scjentyzmu*. Ostatecznie spór zakończył się w latach siedemdziesiątych XX wieku i nie przyniósł rozstrzygnięcia, jednak istotnie wpłynął na kształt rozwoju naukowego dziedziny stosunki międzynarodowe – nauki, która w coraz większym stopniu zaczęła opierać się na wiedzy empirycznej i technikach matematycznego przetwarzania danych. Trzecia debata rozgorzała w latach osiemdziesiątych. W niniejszym artykule starano się wykazać, że spór jest w trakcie i przyjmuje formę czwartej debaty, a jego stronami są reprezentanci: *neorealizmu*, *neoliberalizmu*, *neomarksizmu* i *konstruktywizmu*³⁷. *Neorealizm* i *neoliberalizm* są zmodyfikowanymi wersjami teorii klasycznych, dostosowującymi swoje idee do praktyki i wymagań czasów współczesnych. *Liberalizm* odrodził się dzięki m.in. procesowi integracji europejskiej, co podważyło podstawy *realizmu*, które musiały ulec modyfikacji. Obie te teorie w jakimś stopniu przybliżyły się do siebie i upodobiły swoje procedury badawcze, włączając do swoich struktur naukowych idee głoszone przez *behawioryzm*. Nowym i ciekawym podejściem wydaje się być *neomarksizm*, który wykazał, że w dalszym ciągu idea marksistowska ma

³⁶ A. Wendt, *Spółeczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, ss. 231–288.

³⁷ Do debaty można byłoby włączyć jeszcze większą liczbę stronnictw filozoficznych, jednak ich podstawy metodologiczne są bardzo słabe, a wywód niespójny, stanowiący mieszaninę dorobku naukowego przedstawionych w artykule szkół. Warto jednak wspomnieć o w miarę obiektywnym, lecz ostatecznie odrzuconym neokonserwatyźmie, który stanowi połączenie realizmu struktury z idealizmem celów; niewymagający komentarza feminizm, radykalizm i ekologizm; natomiast jeżeli chodzi o racjonalizm, to jego poszczególne idee zostały wprzęgnięte w struktury teoretyczne realizmu i liberalizmu, przyczyniając się do istotnej ewolucji tych dwóch nurtów, jednocześnie zbliżając je do siebie w nowej postaci neorealizmu i neoliberalizmu.

przed sobą przyszłość, oraz *konstruktywizm*, który jest odzwierciedleniem filozofii *postmodernizmu*, głoszącej, że nauka ma jedynie narracyjny charakter. Obecnie są to najważniejsze stronnictwa filozoficzno-naukowe w teorii stosunków międzynarodowych. Zdecydowanie mniejszą rolę odgrywają teorie *racjonalistyczne, neokonserwatywne, feministyczne czy ekologiczne*.

W uzupełnieniu warto jeszcze podać nazwiska osób z okresów poprzedzających nowożytność, które znacząco przyczyniły się do rozwoju dyscypliny stosunki międzynarodowe. Są to: Mo Ti (chiński filozof, prekursor idealizmu), Platon (grecki filozof; idealistyczna wizja państwa), Arystoteles (grecki filozof, podejście racjonalne), św. Tomasz z Akwinu (włoski filozof i teolog; doktryna wojny sprawiedliwej), Pierre Dubois (francuski prawnik; idee wojen jedynie religijnych), Dante Alighieri (poeta florencki, analityk polityki na linii Cesarstwo i Papiestwo), Ibn Chaldun (arabski prawnik; fazy ewolucji państwa), Jerzy z Podiebradów (król czeski, zwolennik federacji europejskiej), Paweł Włodkowic z Brudzenia (polski prawnik, głoszący równouprawnienie bez względu na wiarę), Erazm z Rotterdamu (holenderski filozof, zwolennik internacjonalności), Jean Bodin (francuski prawnik, promotor idei suwerennych państw), Alberico Gentili (włoski prawnik, prekursor świeckiego myślenia w prawie międzynarodowym), Duc de Sully (francuski minister skarbu, prekursor prawa międzynarodowego), Emeric Cruce (francuski prawnik, twórca pierwszego planu utworzenia uniwersalnej organizacji międzynarodowej), William Penn (założyciel amerykańskiego stanu Pensylwania, w którym obowiązywała pierwsza w historii zasada wolności religijnej), Castel de Saint-Pierre (francuski pisarz; idea „wiecznego pokoju”), Emmerich de Wattel (szwajcarski prawnik, zwolennik suwerennych państw, równowagi sił i wojen prewencyjnych), Edmund Burke (brytyjski publicysta, zwolennik państw narodowych) oraz Henri Gregoire (francuski biskup; projekt deklaracji praw narodów).

Po analizie poglądów reprezentantów licznych nurtów myślowych przedstawionych w artykule nasuwa się następujące pytanie: czy przypadkiem instytucja państwa nie powstała w jednoczesnym stanie lęku (realizm) i nadziei (liberalizm)? W literaturze zazwyczaj podkreśla się różnice dzielące realizm i liberalizm, które mają swoje źródło w twórczości Hobbesa i Locka, jednak ostatecznie w ich pracach odnaleźć można obszary do wzajemnej unitaryzacji. Czy zatem nie jest tak, że Hobbes i Lock precyzyjnie opisywali świat patrząc na niego jedynie z innego punktu? Zaryzykować można stwierdzenie, że instytucja państwa powstała dla zapewnienia ludziom bezpieczeństwa oraz wzajemnej prawie uregulowanej komunikacji, której ostatecznym celem jest dobrobyt i postęp intelektualny. Ludzie wiążą się ze sobą w większe grupy ze względu na potrzeby psychiczne i materialne, których realizacja możliwa jest jedynie poprzez współpracę. Ostatecznie można postawić następującą hipotezę: ludzie powołali do życia państwo kierując się po części emocjami, a po części zdrowym rozsądkiem, celem ochrony swojego życia, jak również poprawy własnych warunków

materiałnych. Dokonali tego w granicach zdolności komunikacyjnych, które z czasem wyodrębniły oryginalną kulturę – silne spoiwo tworzące mocne fundamenty państwa. Hobbesowi i Locke’owi można zarzucić stronniczość, jak również skłonność do nadmiernego radykalizmu. Obiektywizm Hobbesa podważyć może prowadzone przez niego dostatnie życie na dworach królewskich, a zwłaszcza czasy, kiedy rewolucyjny rząd Oliviera Cromwella, który obalił prawowitą dynastię Stuartów, zgłaszał pilne zapotrzebowanie na filozoficzne uzasadnienie istnienia silnej władzy centralnej; jej brak Hobbes mógł przypłacić własnym życiem. Natomiast Locke wywodził się z elit politycznych i ekonomicznych Anglii, dlatego w wielu elementach jego filozofii wyraźnie dostrzec można stronniczość. Uważał, że dobre jest to, co służy właścicielom ziemskim, mimo że ci stanowili zaledwie procent całego społeczeństwa. Podobną stronniczość można odnaleźć w dziełach jego rodaka napisanych niespełna 100 lat później i stanowiących podstawy współczesnej ekonomii, ekonomii, która rodzi skrajne nierówności społeczne, a to dlatego, że uwzględnia jedynie interes wąskiej grupy ludzi.

LITERATURA

- Angel N., 1910. *The Great Illusion. A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, William Heinemann, London.
- Aron R., 1995. *Pokój i wojna między narodami (teoria)*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa.
- Bierzanek R., Symonides J., 2005. *Prawo międzynarodowe publiczne*, LexisNexis, Warszawa.
- Bull H., 1995. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London.
- Burchill S., Devetak R., Linklater A., Paterson M., Reus-Smit Ch., True J., 2006. *Teorie stosunków międzynarodowych*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Burton J. W., 1965. *International Relations. A General Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Carr E., 2001. *The Twenty Years Crisis 1919–1939*, Perennial, New York.
- Clausewitz K., 1995. *O wojnie*, Test, Lublin.
- Doyle M., 1985. *Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs”, ss. 205–235.
- Filipowicz S. (red.), 2005. *Historia idei politycznych. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Gałganek A., 2009. *Historia teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Hobbes T., 1954. *Lewiatan*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Hobbes T., 1956. *Elementy filozofii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Holliday F., 1994. *Rethinking International Relations*, Macmillan, London.
- Instytut Filozofii Akademii Nauk ZSRR, *Podstawy filozofii marksistowskiej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961.

- Jackson R., Sorensen G., 2006. *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kamiński Ł., 2005. *O przyczynach wojny*, „Wrocławskie Studia Politologiczne”, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, nr 6, ss. 2–14.
- Kant I., 1993. *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Keohane R., Nye J.S., 1989. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Harper Collins, New York.
- Knorr K., Rosenau J. (red.), 1969. *Contending Approaches to International Politics*, Princeton University Press, Princeton.
- Kondziela J., 1974. *Badania nad pokojem: teoria i jej zastosowania*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, Warszawa.
- Kuderowicz Z., 1989. *Filozofia nowożytnej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kuhn T., 2001. *Struktura rewolucji naukowych*, Fundacja Aletheia, Warszawa.
- Machiavellego N., 1987. *Księżę. Rozważania nad pierwszym dziesięcioksięgiem historii Rzymu Liwiusza*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Malendowski W., Mojsiewicz Cz. (red.), 2000. *Stosunki międzynarodowe*, alta2, Wrocław.
- Mill J.S., 2006. *Utylitaryzm. O wolności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Monteskiusz, 2002. *O duchu praw*, DeAgostini, Warszawa.
- Morgenthau H., 2010. *Polityka między narodami: walka o potęgę i pokój*, Wydawnictwo Naukowe Difin, Warszawa.
- Nye S.J., 2009. *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Popper K., 1977. *Logika odkrycia naukowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Popper K., 1999. *Droga do wiedzy: Domysły i refutacje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Popper K., 2002. *Wiedza obiektywna: Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Schmitt C., 2008. *Lewiatan w teorii państwa Thomasa Hobbesa*, Prószyński, Warszawa.
- Sosenko K., 2008. *Problemy filozofii i metodologii nauk dla ekonomistów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków.
- Tatarkiewicz W., 1978. *Historia filozofii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tsu S., 2004. *Sztuka wojny*, Helion, Gliwice.
- Tukidydes, 1988. *Wojna peloponeska*, Czytelnik, Warszawa.
- Vasquez A.J., 1997. *The War Puzzle*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wallerstein I., 1999. *Wyzwania wobec nauk społecznych u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Universitas, Kraków.
- Wallerstein I., 2004. *Koniec świata jaki znamy*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Wallerstein I., 2006. *Nowoczesny system-świat. Współczesne teorie socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Wallerstein I., 2007. *Analiza systemów-światów*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Wallerstein I., 2007. *Europejski uniwersalizm. Retoryka władzy*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Wallerstein I., 2008. *Utopista. Alternatywy historyczne dla XXI wieku*, Oficyna Trójka, Poznań.
- Waltz K., 1979. *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, Mass.

- Waltz K., 2001. *Man, the State, and War*, Columbia University Press, Columbia.
- Wendt A., 2008. *Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Wight M., 1991. *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, Leicester.
- Zenderowski R., 2005. *Stosunki międzynarodowe*, alta2, Wrocław.

Strony internetowe

- University of Hawaii, *The Democratic Peace*,
<http://www.hawaii.edu/powerkills/MIRACLE.HTM> (23.02.2012).
- M.N. Rothbarda, *The Kondratieff Cycle: Real or Fabricated?*, LewRockwell.com, 1984,
<http://www.lewrockwell.com/rothbard/rothbard44.html> (28.03.2012).

MODERN PHILOSOPHY LIBERALISM, CONSERVATISM AND MARXISM IN TERMS OF INTERNATIONAL POLITICS AND THE PHENOMENON OF WAR

Summary. The article attempts to isolate individual elements of modern philosophy which is first played a significant influence in forming the foundations of a relatively new science, which are the international relations and secondly significantly influence the foreign policy of the interwar period. The text consists of four chapters, the first three are the essential elements of an overall synthesis of selected works, the most important political thinkers of the period from the sixteenth to the nineteenth century whose thinking formed an important twentieth-century theory and practice of foreign policy. The last fourth part collate and classify international political philosophy. Interesting and distinctive feature of the work in an extensive introduction and conclusion, the aim is to show the philosophical and scientific works of the first thinkers of liberalism, conservatism and Marxism in the context of history and political philosophy and philosophy of since. Somewhat different nature is the third chapter which primarily relates to the core philosophy of Marxism, philosophy ignores the side (thought perhaps a more appropriate word is the word „side” in a negative sense) of this trend (Leninism, Stalinism) and examines the contemporary neomarxism choice theory of political and economic structure of the world to presenting an interesting yet scientific modification of Marxism theory which interestingly did not have a deeper expression of international law. Work exceeds the permitted limits of its capacity but the aim of the author was the most informative but also the most accurate and holistic approach to the most significant elements of philosophy in the analysis of the philosophical foundations of foreign policy.

Key words: philosophy, history, international relations, war